

מי יכול לקדם שלום ישראלי-פלסטיני? תרומתם של שחקנים לקידום תהליכי שלום

נייר שני במסגרת הפרויקט המשותף למכון מיתווים ומכון דיוויס ליחסים בינלאומיים

ארגוני סביבה כשחקנים בתהליך השלום

ד"ר ניר אריאלי*

אפריל 2022

סוגיות סביבתיות חוצות גבולות בין מדינות וקווים פוליטיים שנוצרו בידי בני אדם. בעיות סביבתיות משותפות ומצבים של תלות הדדית, עשויים להחמיר סכסוכים בין קהילות, אך יכולים גם ליצור הזדמנויות לשיתוף פעולה. מאמר זה דן ביכולתם של ארגונים אזרחיים להשתמש בנושאים סביבתיים כפלטפורמה לקידום השלום באזור ובייחוד לקידום שלום בין ישראלים ופלסטינים? המאמר מתמקד בשלושה ארגונים, שעבורם שיתוף פעולה ישראלי-פלסטיני מהווה נדבך מרכזי בפעילותם: אקופיס (EcoPeace Middle East), מכון הערבה ללימודי הסביבה וקומט (Comet Middle East). המאמר מציג את מגוון הפעילויות של ארגונים אלה – החל מקידום ועידוד שיתוף פעולה בין גורמים מדיניים, דרך חינוך ומפגשים בין יחידים וקבוצות משני הצדדים, וכלה בטיפול בבעיות הקשורות במים (בעיקר טיפול בביוב וזיהום נחלים) ובאנרגיה. כמו כן מוצגים ההישגים הלא מבוטלים של שלושת הארגונים לאורך השנים, כמו גם הקשיים הניכרים עמם הם מתמודדים. מתוך סקירת הפעילות שלהם מוצגות כמה מסקנות והמלצות עבור ארגוני סביבה ועבור כל מי שמתעניין בתחום ובעתיד היחסים בין ישראלים ופלסטינים.

....

א. מבוא

איכות הסביבה הופכת בשנים האחרונות לסוגיה מרכזית ביותר בכמעט כל דיון על כלכלה, בריאות, תכנון, חינוך ותחומים רבים נוספים. הדו"ח הפסימי של הפאנל הבין-ממשלתי לשינויי אקלים (IPCC), שפורסם באוגוסט 2021, קובע כי ההתחממות הגלובלית מהווה איום על כלל אוכלוסיית העולם. דומה שבמהלך השנה האחרונה, באיחור ניכר, גברה ההכרה העולמית בחשיבותו של משבר האקלים. השריפות באזור ירושלים, ביוון, בטורקיה ובמקומות אחרים סביב אגן הים התיכון, גל החום חסר התקדים במערב קנדה וצפון ארצות הברית, השיטפונות באירופה, בסין ואסונות טבע נוספים ממחישים עד כמה הבעיה דחופה. המודעות הגוברת לתחום הסביבה בכלל ולמשבר האקלים בפרט מתחילה לתת את אותותיה גם ביחסים הבינלאומיים. לדוגמה, הנשיא ג'ו ביידן שם דגש על קידום נושאים סביבתיים בהידברות של ארצות הברית עם מדינות אחרות ואף מינה את שר החוץ לשעבר ג'ון קרי כשליח הנשיאותי המיוחד לענייני אקלים. בכנס שערך מכון מיתווים ביוני 2021 הדגישו השגרירות של בריטניה ושל גרמניה בישראל את המחויבות של ארצותיהן אל, ואת החשיבות הגוברת של, "הדיפלומטיה הירוקה".¹ אפילו לשיח הביטחוני בישראל חדרה לאחרונה הכרה באיום הנשקף מבעיות הקשורות באיכות הסביבה. למשל, בעקבות החלטת ממשלה, החל ראש המטה לביטחון לאומי איל

* ד"ר ניר אריאלי הינו מרצה בכיר במחלקה להיסטוריה באוניברסיטת לידס. מחקרו הנוכחי מתמקד בהיסטוריה האנושית של ים המלח ועמק הירדן.

¹ להקלטה של המפגש, ראו: <https://www.youtube.com/watch?v=sWuxzsTrBhI>

חולתא להוסיף את השפעת משבר האקלים להערכת המצב הלאומית של ישראל.² הרמטכ"ל לשעבר גדי איזנקוט התריע בכנס של המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) כי "לישראל אין מענה ארגוני ואסטרטגיה לאיום של אסון לאומי הקשור בסביבה ואקלים".³ לאחרונה, הוקם צוות מיוחד של אמ"ן אשר יבצע תחזיות והערכות לגבי השפעת שינויי האקלים על הביטחון האזורי.⁴ העיסוק בשיפור איכות הסביבה צפוי לגבור עוד יותר בעתיד הקרוב, ובמשרד להגנת הסביבה עומלים על הכנת חוק האקלים כפי שקיים כבר במדינות רבות אחרות.

הסוגיות הסביבתיות חוצות גבולות בין מדינות וקווים פוליטיים שנוצרו בידי בני אדם. הספרות המחקרית מכירה בחשיבותם של גורמים סביבתיים הן כגורם המלבה סכסוכים והן כמוקד פוטנציאלי לשיתוף פעולה, אפילו בין קהילות עוינות. מצד אחד, חוקרים מרחבי העולם מדגישים את ההשלכות של גורמים סביבתיים ואקלימיים על תופעות כמו עוני, רעב, מחסור במשאבים ואובדן מקורות מחייה, אשר יוצרים עומס על מערכות סוציו-אקונומיות ומייצרים לא רק פליטי סביבה אלא גם תנאים התומכים בהיווצרותם של קונפליקטים וסכסוכים בין קבוצות שונות.⁵ הם מציינים כי "הכישלון במילוי צרכים סביבתיים בסיסיים מחבל בניסיון ליישב סכסוכים" ואף עשוי להוביל להתלקחות מחודשת של קונפליקטים.⁶ מצד שני, מדגישה הספרות כי באמצעות ניהול זהיר ונכון, בעיות סביבתיות משותפות, ולעיתים אף מצבים של תלות הדדית, יכולים ליצור הזדמנויות לשיתוף פעולה.⁷ כך למשל, פארקי שלום המשמרים מערכות אקולוגיות חוצות גבולות יכולים לשמש מנוף לקידום בניית שלום (peacebuilding).⁸ לעיתים, אסונות סביבתיים יכולים לגרום לצדדים בסכסוך להניח בצד את המחלוקות ביניהם, כפי שקרה בחבל אצ'ה (Aceh) באינדונזיה לאחר הצונאמי ב-2004.⁹ מחקרים על פעילות חינוכית של ארגוני סביבה באזורי סכסוך, כולל זה הישראלי-פלסטיני, הראו כי ניתן להשתמש בפעילות משותפת על מנת להגביר את האמון וההבנה בין הצדדים, אם כי השפעת הפעילות מוגבלת בדרך כלל לאלו שנטלו בה חלק.¹⁰

נושאים סביבתיים קיבלו התייחסות במשאים ומתנים לשלום בהם השתתפה ישראל בעבר. הסכם השלום עם ירדן (1994) כלל סעיף על הקצאת מים. חלוקת המים בין ישראל והפלסטינים התבססה על ועדה משותפת בין הצדדים, שהוקמה כחלק מהסכמי אוסלו, ובמסגרת שיחות אנאפוליס (2007–2008) הוקם צוות שעסק בנושאי סביבה.¹¹ בעקבות החשיבות הגוברת של נושא הסביבה, נקל לדמיין כי כל תהליך שלום עתידי יכלול התייחסות משמעותית לתחום הסביבה והאקלים. אולם, בהינתן ובנסיבות הפוליטיות והמדיניות העכשוויות לא נראה תהליך שלום פורמלי באופק הקרוב, אולי ניתן וצריך להפוך את סדר הדברים ולבחון האם ביכולתם של ארגונים אזרחיים להשתמש בנושאים סביבתיים כפלטפורמה לקידום השלום באזור ובמיוחד בין ישראלים ופלסטינים?

² לפרטים נוספים, ראו: "לראשונה: משבר האקלים מגיע לוועדת חוץ וביטחון ביום הסביבה והאקלים בכנסת", אתר המשרד להגנת הסביבה, 16 בנובמבר 2021.

³ לי ירון, "הרמטכ"ל לשעבר איזנקוט: לישראל אין אסטרטגיה לאיום של אסון הקשור באקלים", הארץ, 13 ביוני 2021.

⁴ שני אשכנזי, "צה"ל יקים גוף מודיעין שיעסוק בהשפעה האסטרטגית של משבר האקלים", גלובס, 17 בנובמבר 2021.

⁵ Astri Suhrke, "Environmental degradation, migration and the potential for violent conflict", in N.P. Gleditsch (ed.), *Conflict and the environment* (The Hague: Kluwer Law International/ Nordic Human Rights, 1997), 1-18; Mark Zeitoun et al., *Water Conflicts: Analysis for Transformation* (Oxford University Press, 2020); Matthias Schmidt et al., "Environmental degradation at Lake Urmia (Iran): exploring the causes and their impacts on rural livelihoods," *GeoJournal*, 86 (2021), 2149–2163.

⁶ Ken Conca and Jennifer Wallace, "Environment and Peacebuilding in War-torn Societies: Lessons from the UN Environment Programme's Experience with Postconflict Assessment," *Global Governance*, 15:4 (2009), 486.

⁷ Anaïs Dresse et al., "Environmental peacebuilding: Towards a theoretical framework," *Cooperation and Conflict*, 54:1 (2019), 99–119.

⁸ Saleem H. Ali (ed.), *Peace Parks: Conservation and Conflict Resolution* (MIT Press, 2007); Yolanda Kakabadse, Jorge Caillaux and Juan Dumas, "The Peru and Ecuador peace park: One decade after the peace settlement," in *Governance, Natural Resources, and Post-Conflict Peacebuilding* (Routledge, 2016).

⁹ Arno Waizenegger, "Armed separatism and the 2004 tsunami in Aceh," *Canada Asia Commentary*, 43 (2007).

¹⁰ Tobias Ide and Amit Tubi, "Education and Environmental Peacebuilding: Insights from Three Projects in Israel and Palestine," *Annals of the American Association of Geographers*, 110 (2020), 1-17.

¹¹ ראו למשל: סעיף 6, "חוקה שלום בין מדינת ישראל לבין הממלכה הירדנית ההאשמית"; צפריר רינת, "האם לפחות בנושא המים ישראל והרשות יסיכמו?", הארץ, 10 באוקטובר 2011; אודי דקל ולייזה מורן-גלעד, תהליך אנאפוליס: החממת הזדמנות להסדר שתי המדינות? (המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2021), ע' 68.

בישראל ישנם יותר ממאה ארגונים ועמותות העוסקים באיכות הסביבה.¹² הארגונים נבדלים זה מזה בגודלם ובתחומי עיסוקם. ישנם ארגוני סביבה המתרחקים בכוונה מסוגיות שקשורות לסכסוך. ארגון "שומרי הבית", לדוגמה, המוקדש לפיתוח משק חשמל אחראי, מאוזן ונקי, מגדיר את פעילותו כא-מפלגתית ולכן "נמנע כליל מהבעת עמדות בנושאים מפלגתיים ומהווה בית לפעילים מכל המפלגות מימין ומשמאל".¹³ נגד החברה להגנת הטבע נמתחה ביקורת על כך שמאז 1967 לא יצאה לשום מאבק נגד הקמת ההתנחלויות ולא נאבקה נגד הקמת מכשול ההפרדה בגדה המערבית, למרות הפגיעה בערכי טבע.¹⁴

מאמר זה יתמקד בשלושה ארגוני חברה אזרחית, שעבורם שיתוף פעולה ישראלי-פלסטיני מהווה נדבך מרכזי בפעילותם: אקופיס (EcoPeace Middle East), מכון הערבה ללימודי הסביבה וקומט (Comet Middle East). מטרת הסקירה היא להמחיש את מגוון הפעילויות של ארגונים אלה – החל מקידום ועידוד שיתוף פעולה בין גורמים מדיניים, דרך חינוך ומפגשים בין יחידים וקבוצות משני הצדדים, וכלה בטיפול בבעיות הקשורות במים (בעיקר טיפול בביוב וזיהום נחלים) ובאנרגיה – ואת גישתם לקידום שלום "מלמטה למעלה". ראשית, נדגים כיצד הארגונים רואים בצורה שונה את תפקידם כשחקנים הפועלים בהקשר של סכסוך מתמשך. שנית, נצביע על הישגים לא מבוטלים של שלושת הארגונים לאורך השנים, אך גם על קשיים ניכרים עמם הם מתמודדים. לבסוף, מתוך הסקירה ניתן לגבש כמה מסקנות והמלצות עבור ארגוני סביבה ועבור כל מי שמתעניין בתחום ובעתיד היחסים בין ישראלים ופלסטינים.

א. תפקידם של ארגוני סביבה בקידום שלום ישראלי-פלסטיני: שלושה מקרי חקר

תפיסה עצמית: שלום או צדק?

לשלושת ארגוני הסביבה – אקופיס, מכון הערבה וקומט – יש גישה ותפיסה עצמית שונה לגבי תפקידם כשחקנים בתהליך השלום. אקופיס הוא אולי הארגון המקומי הוותיק בתחום. הוא נוסד ב-1994, על רקע הסכם אוסלו (1993) והסכם השלום בין ישראל וירדן (1994), לא כארגון סביבה ישראלי, אלא כארגון סביבה משותף לשלושת הצדדים. לארגון שלושה מנכ"לים – ישראלי, ירדני ופלסטיני – ופעילותו היא, בהגדרה, חוצת-גבולות. לדעת גדעון ברומברג, המנכ"ל הישראלי של אקופיס, "דיפלומטיה היא לא רק תפקידם של דיפלומטים, אין להם מונופול". לפיכך, אקופיס דוגל גם בפעילות מול מקבלי החלטות מכל הצדדים וגם בעבודה "מלמטה" עם קהילות מקומיות במטרה "ליצור את הרצון הפוליטי לקדם ישוב סכסוכים". ראשי הארגון מקדמים באופן קבוע פתרונות סביבתיים, שיכולים להביא לשיפור היחסים באזור, ומציגים אותם בפני פורומים בינלאומיים. ב-2019, לדוגמה, ייצגו ברומברג ומקבילתו הפלסטינית נאדה מג'דלני את אקופיס בפני מועצת הבטחון של האו"ם.¹⁵ בשנים האחרונות קידם הארגון את רעיון ה"הסכם הירוק-כחול" (Green-Blue Deal), שכלל הצעה לייצור חשמל סולארי בירדן ואספקתו לישראל והרשות הפלסטינית בתמורה למים מותפלים שישראל תספק לירדן.¹⁶ רעיון זה היווה בסיס להסכם אליו נחזור בהמשך, שנחתם בין ירדן, ישראל ואיחוד האמירויות בסוף 2021.

למכון הערבה גישה דומה לפיה לעיתים לא-ממשלתי יש יתרונות על פני נציגים רשמיים. המכון הוקם בקיבוץ קטורה ב-1996 על ידי אלון טל, חוקר ומרצה בתחום איכות הסביבה שמכהן כעת כחבר כנסת מטעם מפלגת "כחול לבן". ראשיתו ועיקר פעילותו של המכון הוא כמוסד אקדמי לימודי ומחקרי. בשיתוף פעולה עם אוניברסיטת בן גוריון, מקבל המכון בין 50 ל-60 סטודנטים מדי סמסטר כאשר כשליש מתוכם הם ישראלים, שליש נוסף הם ירדנים ופלסטינים והשאר מגיעים מרחבי העולם. מאז 2016 מנהל המכון מפגשים רב-צדדיים לא רשמיים (Track II Environmental Forum), שמטרתם להגיע להסכמים בין ישראלים, פלסטינים וירדנים על נושאים סביבתיים. "הסביבה לא יכולה לחכות לשלום בין ישראלים ופלסטינים" מסביר דוד לרר, מנכ"ל המכון עד לפני מספר חודשים. "עבודה משותפת על נושאים סביבתיים מהווה דרך לקדם שיתוף פעולה באופן כללי ובניית אמון הדדי". מכון הערבה חותר לשלום, אך במפגשים עם ירדנים ופלסטינים לא מרבים בהכרח

¹² לפי אינדקס הארגונים של "חיים וסביבה", ארגון הגג של ארגוני הסביבה בישראל.

¹³ ראו אתר הארגון: <https://homelandguards.org/about-2>.

¹⁴ יאיר ברק, "החברה להגנת הטבע והכיבוש", הארץ, 9 באוקטובר 2013.

¹⁵ לתקציר הדברים שנשאו ברומברג ומג'דלני, ראו: <https://www.un.org/press/en/2019/sc13794.doc.htm>.

¹⁶ למסמך המלא, ראו: <https://ecopeaceme.org/gbd>.

לדבר על תהליך השלום. "הרבה פעמים לא היה על מה לדבר", מסביר לרר. לדעתו יש יתרון ברור בהתמקדות בניסיון לפתור בעיות קונקרטיות, שמשפיעות על שני הצדדים.

הארגון הישראלי-פלסטיני קומט, שהוקם ב-2009 על ידי מספר פעילים המתנגדים לכיבוש, מייצג גישה שונה. מטרת הארגון לספק שירותים בסיסיים לקהילות פלסטיניות בשטחי C בגדה המערבית, שנמצאים תחת שליטה ישראלית ביטחונית ואזרחית. עיקר פעילותו בהקמת ואחזקת תשתיות חשמל מאנרגיה מתחדשת, אך בשנים האחרונות החלו לספק גם פתרונות לאספקת מים ואפילו אינטרנט. רוב חברי הצוות הם פלסטינים. אלעד אוריין העומד בראש קומט אינו רואה בקידום תהליך השלום אחת ממטרותיו. לדעתו "שלום זה משהו שפוליטיקאים עושים. מה שאנחנו עושים קשור יותר בצדק: צדק סביבתי, צדק חברתי וצדק אנרגטי". הוא מזכיר, שאילו רצתה בכך, ישראל היתה יכולה לחבר לפני זמן רב את כל הפלסטינים בשטחי C לתשתיות החשמל, שחלקן עוברות דרך אזור מגוריהם. בעוד אוריין כן רואה בפעילות הארגון אמצעי לבניית אמון, עיקר הדגש של קומט הוא על שיפור מציאות החיים של אוכלוסייה עניה שנמצאת בשולי החברה.¹⁷ לעומת אקופיס, שדוגל בפעילות שדולה אל מול מקבלי ההחלטות, קומט נמצא בהתנגשות כמעט מתמדת עם הממסד בשטח.

רשימת הישגים חלקית

שלושת הארגונים עמם דיברנו רשמו הישגים משמעותיים במהלך שנות פעילותם. גדעון ברומברג מאקופיס גאה על כך שהצליחו ליצור מודל לניהול ולעבודה שיתופית, שעמד במבחן הזמן למרות המשברים הפוליטיים והביטחוניים הרבים. מודל זה היווה דוגמה לארגונים במוקדי סכסוך אחרים ברחבי העולם דוגמת הבלקן והודו-פקיסטן.¹⁸ אחת מתוכניות הדגל של אקופיס נקראת Good Water Neighbors ובמסגרתה פעל הארגון לגייס כספים ולרתום את ממשלות האזור להביא להפחתת כמות הביוב המוזרמת לנהר הירדן. כאשר נחתם לאחרונה ההסכם בין ירדן, ישראל ואיחוד האמירויות, שבמסגרתו ירדן תייצר חשמל סולארי עבור ישראל בתמורה למים מותפלים שישראל תספק לירדן, בירכה השרה לאיכות הסביבה תמר זנדברג את אקופיס: "וכבוד אדיר לארגון אקופיס שהגו את הרעיון לפני שנים, והיו מעורבים בביצוע ובהגשמה, ובכלל פעילים באופטימיות ומנוע בלתי נלאה לטובת הסביבה, האזור שלנו, והקשר ביניהם".¹⁹ לצד עבודה מול ממשלות, קיים הארגון פעילות חינוכית נרחבת לקבוצות גילאים שונות, ערך מפגשים של ראשי ערים ומועצות מקומיות ישראלים, ירדנים ופלסטינים סביב נהר הירדן והיה שותף בכיר בהכנת תוכנית-אב לעמק הירדן. בנוסף קידם הארגון פרויקט בהובלת הבנק העולמי לבניית תשתית לטיפול בביוב ברצועת עזה.²⁰ ביוב לא מטופל מהרצועה נשפך לא פעם לים התיכון. במסגרת תפיסת אקופיס, שפתרון בעיות סביבתיות ייטיב עם שני הצדדים, ביקש הארגון להדגיש בפני רשויות בישראל שזיהום מי הים התיכון מקשה על, ואף עשוי להשבית, את מתקני התפלת המים בישראל.

כל הסטודנטים והמתמחים במכון הערבה משתתפים במהלך שהותם בקטורה בסמינר למנהיגות ולבניית שלום על שם אלברט ב. גליקמן, אותו מעבירים שלושה מנחים – ישראלי, פלסטיני ומנחה בינלאומי.²¹ במהלך השנים הכשיר המכון כ-1,200 סטודנטים, שרבים מתוכם עדיין פעילים בתחום הסביבה בכלל ובפעילויות של המכון בפרט. בשנים האחרונות נרתם הארגון לסייע בפרויקטים סביבתיים שאינם קשורים בחינוך או במחקר. בפעילות שדוד לרר מגדיר כ"מתחת לרדאר" הצליח המכון – לא פעם תוך סיוע של בוגריו – להכניס ציוד לטיפול במי ביוב לרצועת עזה ולקדם פרויקט לטיפול במי שופכין באזור רמאללה. באוקטובר 2021 הכריז המכון ביחד עם הארגון הפלסטיני דאמור, שעוסק בפיתוח קהילתי, על הקמת המרכז לדיפלומטיה סביבתית

¹⁷ לפרטים נוספים ראו את כתבתו של חיים לוינסון, "כל הרעות החולות של הכיבוש | דיווח משטח 918 בדרום הר חברון", הארץ, 28 בספטמבר 2013.

¹⁸ See for example: Marina Djernaes, Teis Jorgensen and Elizabeth Koch-Ya'ari, "Evaluation of environmental peacemaking intervention strategies in Jordan-Palestine-Israel", *Journal of Peacebuilding and Development*, 10:2 (2015), 79.

¹⁹ לברכה של תמר זנדברג בטוויטר ראו: <https://twitter.com/tamarzandberg/status/1460953090488680458>.

²⁰ למידע נוסף על בניית תשתיות לטיפול במי ביוב בעזה, ראו <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/long-breath-required-wastewater-treatment-plant-gaza-put>.

²¹ לפרטים נוספים על הסמינר, ראו: <https://arava.org/peace-building-leadership-seminar>.

יישומית. המרכז החדש, שישלב בין מחקר, פעילות דיפלומטית אזורית ושיתוף פעולה בשטח בין ישראלים, פלסטינים וירדנים, נתמך על ידי האיחוד האירופי ומומחים מאוניברסיטת אוקספורד בבריטניה.²²

ארגון קומט רואה עצמו כיום כ"חברת החשמל של שטחי C". הם מכסים בפעילותם את כל דרום ומרכז הגדה, מספקים חשמל ל-1,200 משפחות ונותנים שירות ליותר ממאה קהילות פלסטיניות החיות תחת תנאי אקלים קשים. עיקר גאווותו על אלעד אוריין היא על כך ש"כל מי שחיברנו לחשמל עדיין מקבל חשמל", מכיוון שהארגון לא רק מקים מערכות אלא גם דואג לאחזקתם.

למרות המתיחות הרבה בשנים האחרונות בין ישראל והפלסטינים ובין ישראל וירדן, ולמרות שתחום הסביבה לא קיבל תשומת לב רבה בשיח התקשורתי עד לאחרונה, הצליחו שלושת הארגונים להרחיב את פעילותם. למשל קומט, שהחלו את דרכם באספקת חשמל, מספקים כעת גם מים ואפילו אינטרנט, ומכון הערבה הוסיפו לדגש המחקר-חינוכי שלהם מעורבות בפרוייקטים של טיפול בביוב ודיפלומטיה.

קשיים ואתגרים

לצד ההישגים נתקלים ארגוני הסביבה בקשיים רבים. לדוגמה, כל המערכות הגדולות של קומט נמצאות תחת איום של הריסה. בעבר סבל הארגון מהחרמות ציוד על ידי המנהל האזרחי, אם כי בעזרת מאבק משפטי מנוהל היטב הצליחו לקבל בחזרה את כל הציוד שהוחזרם.²³ בנוסף מתקשה הארגון בגיוס כוח אדם איכותי ומחויב, הן בגלל תנאי העבודה הלא פשוטים בשטח והן בגלל רגישויות פוליטיות. כידוע, שיתוף פעולה עם ישראלים שנוי במחלוקת בחברה הפלסטינית. ישנם ארגונים פלסטינים, שתומכים בתנועת BDS הקוראת להחרמתה של ישראל, המסרבים לעבוד עם קומט. אלעד אוריין מצביע על בעיה נוספת שעמה הוא מתמודד: פרוייקטים שמיושמים ללא חזון ארוך טווח. לדבריו, "הסכנה הכי גדולה זה פרוייקטים לא טובים", כלומר פרוייקט "שכולם מרוצים ממנו" – התורמים, הארגון שמוביל את הפרוייקט והחברה שנשכרה להוציא אותו לפועל – מלבד הקהילה עצמה, לה אף אחד לא עוזר כשהציוד מתקלקל. שיתוף פעולה רב יותר בין ארגונים הומניטריים ופוליטיים הפועלים בגדה עשוי לסייע לפתרון בעיה זאת, אך מעל לכל אוריין מדגיש את החשיבות של תכנון פרוייקטים בעלי קיימות ארוכת טווח.

דוד לרר ממכון ערבה מודה, שבכל פעם שיש מתיחות פוליטית או בטחונית, קשה מאוד לארגן פעילויות משותפות בין ישראלים, פלסטינים וירדנים. בנוסף, בעתות משבר קשה יותר להשיג היתרי שהייה בישראל עבור סטודנטים פלסטינים. לגדעון ברומברג מאקופיס יש "תחושה שכל צעד קדימה מלווה בשני צעדים אחורה". הוא מעיד על כך, שבכל פעם שיש סבבי לחימה, אנשי הארגון סופגים ביקורת קשה ואף איומים. מקור אכזבה נוסף עבורו הם גורמים פוליטיים באזור וגם בארצות הברית שלא מוכנים לקדם הסכמים ופתרונות נקודתיים סביב סוגיות כמו מים, ומעדיפים לחכות להסכם כולל. בלומברג מדגיש שפתרונות סביבתיים הם לרוב חלקיים והדרגתיים.

דוגמה לבעיה סביבתית אותה לא הצליח אקופיס לפתור עד כה הוא הזיהום שמקורו בביוב של טול-כרם ושכם שזורם לתוך נחל אלכסנדר. לאקופיס ביקורת על המנגנון שבנתה ישראל לטיפול בזיהום שמקורו בשטחי הרשות הפלסטינית. בסמוך למכשול ההפרדה ליד טול-כרם הוקם ב-2004 מכון זמני לטיהור שפכים, שכבר מזמן אינו עומד בעומס. כדי לממן את פעילות הטיהור מקצזת ישראל, באופן חד-צדדי, את כספי המכס של הרשות הפלסטינית. ההיגיון מאחורי צעד זה הוא ליצור תמריץ עבור הפלסטינים לטפל בביוב בשטחם. בפועל, אין לרשויות המוניציפליות תמריץ לטפל בבעיה מכיוון שהכסף יוצא מכיסה של הרשות ולא מכיסן. במקום המנגנון הקיים מבקש אקופיס למצוא פתרון שיתמרץ את מנהיגי הערים בצד הפלסטיני לטהר את מי הביוב אצלם כדי שיהיה אפשר לעשות שימוש חוזר בחלק מהמים.²⁴

ב. דיון ותובנות עם הפנים לעתיד

²² Sue Surkes, "Israelis, Palestinians launch joint environmental diplomacy center," *Times of Israel*, 24 October 2021.

²³ למקרה החרמה שעורר ביקורת בינלאומית, ראו את כתבתה של עמירה הס, "הולנד מחתה בפני ישראל על החרמת ציוד חשמל לכפר פלסטיני שביצע המינהל האזרחי", הארץ, 29 ביוני 2017.

²⁴ לכתבה של דמוקרנט TV על הנושא, ראו "מה מסתתר מאחורי גשר הצבים", 27 ביולי 2021.

ישנה הסכמה רחבה בין ארגוני החברה האזרחית על כך שיש כעת חלון הזדמנויות הן להגברת המודעות הסביבתית והן להרחבת הפעילות המשותפת בתחום בין ישראלים ופלסטינים. בנוסף למודעות הגוברת למשבר האקלים, התרחשו בשנה האחרונה כמה שינויים מבחינה פוליטית. הממשלה החדשה בישראל כוללת שרות ושרים המחוייבים לנושא איכות הסביבה ולקידום שיתוף פעולה אזורי. אפילו המפלגות שחברות בקואליציה ומתנגדות לפתרון של שתי מדינות מקבלות את העיקרון של שיפור ברמת החיים בקרב הפלסטינים כאמצעי למניעת התלקחות. כדי להמחיש את השינוי באווירה הפוליטית, ביולי 2021 נערך מפגש ראשון של שרת איכות הסביבה הישראלית עם השר הפלסטיני המקביל, לראשונה מאז 2014.

אך אולי השינוי הדרמטי ביותר מבחינת הארגונים הסביבתיים הלא-ממשלתיים שפועלים בהקשר הישראלי-פלסטיני מגיע דווקא מארצות הברית. ממשל בידן הציב את הטיפול באיכות הסביבה ובעיקר במשבר האקלים בראש סדר העדיפויות שלו. במקביל, בדצמבר 2020, אימץ הקונגרס האמריקאי תכנית (Nita M. Lowey Middle East Partnership for Peace Act - MEPPA) לקידום פרויקטים של הידברות בין ישראלים ופלסטינים (people-to-people) והקצה לכך סכום חסר תקדים – 250 מיליון דולר במשך חמש שנים. בעבודה נכונה של הארגונים שהוזכרו כאן, כמו גם של ארגונים אחרים, ניתן לגייס סכומים נכבדים לקידום פרויקטים סביבתיים שיסיעו הן לפלסטינים והן לישראלים.

כפי שהדיון בפעילותם של אקופיס, מכון הערבה וקומט ממחיש, פעילות סביבתית יכולה להביא לידי ביטוי סוגים שונים של אקטיביזם – למשל פעילות מול מקבלי החלטות, פעילות חינוכית ופעילות שטח – ויכולה להתמקד בפתרון בעיות שונות, כמו אנרגיה מתחדשת, טיפול במפגעים סביבתיים ושיקום נחלים. אמנם אין ביכולתם של ארגוני החברה האזרחית להוביל תהליך מדיני של חתימה על הסכם קבע, אך בפעילותם הם מקדמים ותומכים בעשיית שלום בכמה מובנים: הם מזהים ומציעים פתרונות לבעיות נקודתיות המקשות על קהילות משני הצדדים, שפתרון ישפר את איכות החיים של תושבי האזור; הם מדגימים בדרך העבודה שלהם שישראלים ופלסטינים יכולים לעבוד יחד ולהגיע להישגים; הם יכולים להניע תהליכים מדיניים מלמטה, כאשר פתרונות טכניים יכולים להוביל לשינוי מדינות; והם יוצרים רשת חברתית של פעילים בצידי המתרס השונים, אשר יכולים לתמוך בתהליך שלום מדיני כשיגיע, ובמאמציהם של שחקנים אחרים שרוצים לקדם תהליכים הקשורים לשלום.

תובנות והזדמנויות:

- בשל האופי האזורי המשותף של בעיות סביבתיות רבות ולאור ההשקעה האמריקאית המוגברת ביוזמות people-to-people, יש כעת גם צורך וגם הזדמנות לשיתוף פעולה נרחב יותר. כיום קיים תמריץ עבור יחידים, עמותות וארגונים העוסקים באיכות הסביבה – גם כאלה שנרתעו מכך בעבר – לעבוד עם פעילי סביבה ועמותות בצד הפלסטיני לקראת פתרון בעיות משותפות. ההשקעה בחינוך סביבתי נמצאת במגמת עליה בארצות רבות. ההצלחה של מכון הערבה ואקופיס בתחומי הלימוד וההכשרה יכולה להוות מודל לארגוני חברה נוספים, שבאמצעותו ניתן לקדם עקרונות של קיימות, שיתוף פעולה וכבוד הדדי.
- הסכם פריז (2015) וועידת האקלים בגלזגו (COP26) שמו דגש נרחב על שימוש באנרגיה מתחדשת. סביר שוועידת האקלים, שאמורה להתקיים בשארם א-שייח בסתיו 2022, תקרא אף היא לצעדים מסוג זה. אם ישראל תרצה לעמוד בהתחייבויות משמעותיות במסגרת הסכמים קיימים וחדשים, היא תצטרך להשקיע יותר בפיתוח, ייצור ומעבר לאנרגיה סולארית. כמו כן כדאי שמקבלי ההחלטות בישראל יבינו את התועלת בלאפשר ולתמוך בהקמת תשתיות של אנרגיה מתחדשת בשטחי הרשות הפלסטינית.²⁵ לחץ ציבורי שיתמוך במעבר לאנרגיה מתחדשת יכול לסייע לא רק להפחתת הפליטה של גזי חממה, אלא גם להפחית את התלות של קהילות פלסטיניות בהחלטות שרירותיות של הרשויות בישראל. ארגוני סביבה יכולים איפוא לקדם צדק אנרגטי.
- פורום האקלים הישראלי, שהקים הנשיא הרצוג ובראשו עומד חבר הכנסת לשעבר דב חנין, יכול לעודד שיתוף פעולה בין ארגונים ומוסדות ישראלים ופלסטינים על מנת שיפעלו יחדיו לזרז את המעבר לאנרגיה מתחדשת ולצמצם את פליטת הפחמן באזור.

²⁵ בר רפפורט, "כמו בכל דבר, ישראל והפלסטינים קשורים גם בתחום האנרגיה", הארץ, 23 במרץ 2022.
רח' תובל 11, רמת גן 5252226 / www.mitvim.org.il / info@mitvim.org.il

- הגברת הפעילות הסביבתית המשותפת תוכל לסייע להפעיל לחץ ציבורי על מקבלי ההחלטות בצד הישראלי והפלסטיני לפתור בעיות משותפות גם בהעדר תהליך שלום ברמה הלאומית; ולהפעיל לחץ ציבורי על מקבלי ההחלטות, בעיקר בצד הישראלי, להתחשב הן בצרכים של האוכלוסייה הפלסטינית והן בצרכים סביבתיים בתכנון של תשתיות עתידיות.
- כדוגמאות לפעילות משותפת שתקדם את המטרות המוזכרות לעיל ניתן לציין את הגברת שיתוף הפעולה האנרגטי ויצירת אנרגיה מתחדשת רבה יותר בישראל, ירדן ושטחי הרשות הפלסטינית; טיפול בביוב בערי הגדה המערבית ורצועת עזה; והפחתת הזיהום בנהר הירדן, נחל אלכסנדר ומקורות מים נוספים.
- יש לזכור שכדי לרתום פעילות סביבתית משותפת לקידום הבנה ואמון בין הצדדים חשוב שתהיה לפעילות תועלת ברורה ומיידית דוגמת יצירת תשתיות נקיות יותר או טיפול במפגעים סביבתיים.
- תחום הסביבה חוצה-גבולות פוליטיים ולכן מספק הזדמנויות לפעילות חוצת-גבולות. לעיתים קל יותר לשכנע שחקנים שונים לקחת חלק בפעילות חוצת-גבולות פוליטיים סביב נושאים סביבתיים, הן משום שבעיות רבות מצריכות שיתוף פעולה משני צדי המתרס והן משום שלפתרון בעיות מסוג זה יש ערך גם ללא תהליך שלום רשמי.